

Мазніченко О. І.

СПЕЦИФІКА ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ПРИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ТА АРАБСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОМУ БІЛІНГВІЗМАХ

Дане дослідження присвячене аналізу особливостей інтерферентних явищ, що спостерігаються в умовах тісного контакту споріднених і неспоріднених мов, на прикладі українсько-російського та арабсько-французького білінгвізмів.

Об'єктом є вивчення теоретичних основ такого явища контактної лінгвістики, як інтерференція та різних наукових підходів щодо її тлумачення.

Предметом розробки теми стали особливості українсько-російського та арабсько-французького мовних контактів, що спостерігаються на території відповідно України та Тунісу.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати значення такого фактору специфіки інтерференції, як ступінь спорідненості мов, і виявити його вплив на інтерферентні явища, обумовлені українсько-російським та арабсько-французьким білінгвізмами.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в історії контактної лінгвістики здійснюється порівняльний аналіз таких контактуючих мовних пар, як українська і російська мови, з одного боку, та арабська і французька, з другого.

У лінгвістиці термін “інтерференція” безпосередньо пов'язаний із вивченням проблем мовних контактів. Як правило, його використовують на позначення тих відхилень від мовної норми, які спостерігаються при білінгвізмі як результат взаємодії різних мовних систем. На інтенсивність розвитку інтерференції та особливості її прояву впливає багато факторів, серед яких важливе місце займає ступінь спорідненості мов.

Пряму залежність специфіки інтерференції від структурних характеристик контактуючих мов відстоюють чимало лінгвістів, вважаючи, що мовна спорідненість є вирішальним фактором легкого виникнення інтерференції [СШБМ 2002, 34–36].

Так, У. Вайнрайх, аналізуючи перспективи дослідження інтерференції, наголошує на тому факті, що чим більша різниця між системами мов, тобто чим більше у кожній із них виявляються

властиві лише її форми та моделі, тим більшою є проблема вивчення та потенційна область інтерференції [Вайнрайх 1972, 23]. Однак він запевняє, що величина інтерференції ніяк не впливає на її механізм, який залишається незмінним, незважаючи на те, чи буде контакт здійснюватися, наприклад, між українською та російською мовами або між арабською і французькою.

На думку Н. Борисенка, ймовірність появи інтерферем у мовленні зумовлена деякими внутрішніми, власне лінгвістичними, чинниками взаємодії близькоспоріднених лексико-семантичних діапазонів, тому інтерференція в умовах контакту близькоспоріднених мов є меншою порівняно з неспорідненими [Борисенко 1990].

Припускаючи незмінність механізму інтерференції, що робить наше дослідження більш об'єктивним, спробуємо на прикладі українсько-російського та арабсько-французького білінгвізмів проаналізувати роль ступеня спорідненості мов у визначенні специфіки інтерференції.

У мовознавстві існує думка, що інтерференція буває менш помітною, але більш стійкою при контакті споріднених мов, а при контакті мов неспоріднених вона стає більш помітною, але менш стійкою [Блягоз 1971, 67; Россети 1972, 112]. На підтвердження цієї тези наведемо такі приклади. У ситуації українсько-російського білінгвізму поширеним і сталим явищем серед його носіїв є хибна ідентифікація певних виразів як таких, що відповідають лексико-граматичним нормам української літературної мови: наприклад, “я хочу сказати” замість “я хочу сказати” або ж “приймати участь” замість “брати участь”. Однак такі відхилення від норми малопомітні, тоді як при контакті арабської і французької мов на інтерферентні явища не можливо не звернути увагу: *naqra 'u-l-ǧurnal* (читаю газету), *fī sontr* (у центрі), де в обох випадках питома арабські слова на позначення понять “газета” і “центр” замінені французькими *journal* та *centre*.

Для здійснення більш ґрунтового аналізу ступеня розбіжностей або подібності контактуючих мов у вивченні інтерферентних явищ розглянемо ці подібності або розбіжності на трьох рівнях: фонетичному, граматичному і лексичному.

Фонетична інтерференція. За Г. П. Торсуєвим, основними внутрішніми і зовнішніми причинами фонетичних варіацій є

такі: особливості будови органів мови і особливості самого процесу мовлення, системні взаємозв'язки звукових одиниць – внутрішні причини, потреба у функціонально-стилістичній диференціації, наявність діалектних (просторових і соціальних) відмінностей – зовнішні причини. Всезагальність зазначених факторів полягає в тому, що вони діють у будь-якій мовній ситуації, сприяючи при цьому фонетичній диференціації мови [Чередниченко 1983, 74].

Серед причин виникнення українсько-російської фонетичної інтерференції нерідко називають прозорі етимологічні співвідношення між російськими та українськими словами, а також спільність графіки обох мов. При переході з української на російську і навпаки для вимови окремих слів мовець використовує лише зовнішньо тотожне звукове оформлення, вимовляючи слово відповідно до артикуляційних та орфоепічних норм рідної мови. Це пояснюється тим, що в українській мові можна знайти відповідники до всіх російських фонем, хоча за фонетичною якістю російські та українські голосні і приголосні не збігаються [СШБМ 2002, 34–36].

Найпоширенішими фонетичними помилками, яких допускаються українсько-російські білінгви, є: в українських словах – пом'якшення твердого приголосного [ч] та утвореного за допомогою нього звукосполучення [шч], а також нечітке вимовляння і змішування голосних [а] та [о], що характерно для російської фонетичної системи; в російських словах – вживання українського фарингального фрикативного [ʒ] замість російського задньоязикового [ʒ].

Що ж до фонетичних інтерферентних явищ, які спостерігаються в арабсько-французькому білінгвізмі, то тут вони також торкаються і системи голосних (вокалізм), і системи приголосних (консонантизм) французької мови [Чередниченко 1983, 75].

Так, прикладом вокалічної інтерференції є незбереження /ə/ в фоногрупах із трьох, чотирьох і п'яти приголосних, що є неприйнятним для норм французької мови: /arbrfrytjel/ arbre fruitier /r + b + r + f + r/, /sɛ̃plmã/ simplement /p + l + m/. Подібні явища пояснюються впливом арабських діалектів країн Північної Африки, які характеризуються мінімалізацією використання оголосів [Завадовский 1962, 29].

Разом з тим у повсякденному мовленні спостерігаються випадки відновлення німого *e* в тих позиціях, де центральнофранцузька вимова його зазвичай не відновлює, наприклад, у формах

майбутнього часу дієслова *faire* – *je ferai* /fəre/, у словах *demain*, *seconde*, *semaine* і т. д., що може частково пояснюватися поширеним у практиці двомовності явищем гіперкорекції [Чередниченко 1983, 79].

Загальною тенденцією інтерферентних явищ у вокалічній системі французької мови є повна або часткова втрата деяких звукових типів внаслідок нейтралізації фонемних опозицій [Чередниченко 1983, 83].

Зміни у вимові приголосних виражені не так яскраво, як при вокалізмі, і в цілому не зачіпають системи французьких приголосних, однак в умовах живої комунікації спостерігаються численні коливання в її реалізації, обумовлені, зокрема, системною взаємодією звукових одиниць у процесі говоріння, впливом первинної артикуляційної бази та фонетичної системи рідної мови [Чередниченко 1983, 83].

Загалом, зміни у вимові жодним чином не впливають на фонологічний статус фонем у системі приголосних та на їхні розпізнавальні функції, тобто не становлять суттєвої загрози для успішної комунікації [Чередниченко 1983, 85].

Фонетичний вплив арабської мови на французьку нерідко призводить до субституції приголосних /p/ і /v/, що є відсутніми у консонантній системі арабської мови, відповідно дзвінким і глухим аналогами /b/ і /f/. Про це свідчать наступні приклади: *fitesse* замість *vitesse*, *falise* замість *valise*, *biscine* замість *piscine*, *blacer* замість *placer* та ін. [Чередниченко 1983, 86]. У той же час при вимові /p/ може мати місце недоцільна гемінація приголосного (пор. /supp/ *source*, /kupp/ *source* та ін.), що відображає прагнення білінгва якомога точніше відтворити чужорідний звук. Це явище Ю. М. Завадовський називає “психологічною дисиміляцією” [Завадовський 1962, 52].

Розглянуті вище варіанти вимови приголосних /p/ і /v/ переважно представлені на нижчих соціальних стратах французької мови (головним чином у міському просторіччі), хоча можливість їхньої наявності на більш високих стратах, включаючи мову освічених людей, в умовах інтерференції повністю не виключається [Чередниченко 1983, 87].

Лексична інтерференція. Інтерференція в результаті взаємодії будь-яких мов найяскравіше і найповніше виявляється на рівнях

їхнього вокабуляра. Традиційно лексичний рівень вважається найбільш відкритим для іншомовних впливів, що нерідко пояснюється слабкою системністю лексики та значним обсягом її одиниць [СШБМ 2002, 34–36].

Лексична інтерференція в її найрізноманітніших проявах спостерігається і при контакті близькоспоріднених, і при взаємодії неспоріднених мовних систем.

Так, відомим є факт непоодинокого запозичення українською мовою російських слів шляхом калькувань – як нормативних, наприклад, *книгосховище*, *вогнегасник*, *відмінник*, так і ненормативних. Останні часто поширюються на російські сталі словосполучення. Наприклад, “*кидатися в очі*” (рос. “бросаться в глаза”) замість “впадати у вічі”, “*вступати в силу*” (рос. “вступать в силу”) замість “набирати чинності”. А ще частіше можна почути такі русизми, як *міроприємства* (укр. “заходи”), *друг другу* (укр. “один одному”), *неділя* (у значенні “тиждень”) тощо.

Однак у випадку арабсько-французького білінгвізму показник нормативності щодо характеру лексичних калькувань відсутній в силу суттєвих розбіжностей арабської і французької мовних систем. До того ж варто зазначити, що більшість калькованих лексичних одиниць, утворених внаслідок мовного контакту арабської і французької мов, формуються шляхом поморфемного перекладу одних складових частин і прямого запозичення інших. Прикладом типової кальки-запозичення є словосполучення *magāza raḥī'a* (фр. *grand magasin* – універсальний магазин), в якому зміна порядку слідування компонентів при калькуванні обумовлена додержанням граматичних норм арабської мови.

Такі лексичні метаморфози можна простежити і на прикладі словосполучення *bīt luks* (калька з фр. *cabine de luxe* – номерлюкс): *bīt* (у значенні “приміщення”) відповідає фр. *cabine* (каюта, кабіна), а фр. *de luxe* (розкішний) входить до складу даної лексичної одиниці як пряме запозичення.

До того ж наведений вище приклад демонструє ще одну особливість лексичних інтерферентних явищ в умовах арабсько-французького білінгвізму. Вона полягає в тому, що на процес калькування значно впливають суттєві відмінності між граматичними нормами словотворення та побудови словосполучень обох мов. Так, словосполучення *cabine de luxe* складається з іменника

cabine та прикметника *de luxe*, який в свою чергу утворюється шляхом поєднання прикметника *de* з іменником *luxe*, тоді як до складу словосполучення *bît luks* входять два іменника, утворюючи за правилами арабської граматики ізафетну конструкцію (ідафу). Таким чином, при дослівному перекладі матимемо різні типи взаємозв'язку між компонентами словосполучення: “розкішна каюта” у французькому варіанті і “приміщення розкоші” в білінгвальному.

Що ж до калькованих лексем в українсько-російському білінгвізмі, то вони внаслідок спорідненості контактуючих мовних систем утворюються за стандартним зразком, тобто шляхом поморфемного перекладу. Наприклад, укр. *гучномовець* повністю відповідає рос. *громкоговоритель*.

Аналізуючи наведені вище приклади, не важко виявити той факт, що у випадку арабсько-французького білінгвізму результати процесу калькування є більш помітними у порівнянні з тими, що спостерігаються в умовах українсько-російської двомовності. І серед основних причин такого явища доцільно назвати взаємовплив лексико-граматичних особливостей контактуючих мов та специфіку самого процесу поморфемного перекладу.

Грамматична інтерференція. За У. Вайнрайхом, граматична інтерференція виникає тоді, коли правила розміщення, узгодження, вибору чи обов'язкової зміни граматичних одиниць, які входять у систему мови S, застосовуються до приблизно таких самих ланцюжків елементів мови C, що веде до порушення норм мови C, або тоді, коли правила, обов'язкові згідно з граматикою мови C, не спрацьовують через їхню відсутність у граматиці мови S [Вайнрайх 1972, 36].

У межах граматичної інтерференції виділяють *морфологічну* та *синтаксичну*. Традиційно вважається, що морфологічна система є більш стабільною і стійкою до зовнішніх впливів [СШБМ 2002, 34–36]. Тому нерідко порушення морфологічних норм розглядається на рівні синтаксичної інтерференції.

Прикладом морфологічної інтерференції в українсько-російському білінгвізмі можуть бути такі відхилення від норми:

– вживання українських іменників у невідповідній формі числа, роду або відмінка внаслідок впливу морфологічної системи російської мови: *біла тюль* (правильно – білий тюль), *на*

виставці-ярмарці (правильно – на виставці-ярмарку), *канцелярські приладдя* (правильно – канцелярське приладдя), *із Санкт-Петербургу* (правильно – із Санкт-Петербурга);

– ненормоване ступенювання українських прикметників через використання російськомовної граматичної моделі: *самий вигідний* (правильно – найвигідніший);

– вживання недоречної форми українських дієприкметників під впливом особливостей морфологічної системи російської мови: *особам знайшовшим скарб* (правильно – особам, які знайшли скарб).

Синтаксичну інтерференцію в українсько-російському білінгвізмі можна виявити в таких випадках:

– при порушенні норм керування, коли, наприклад, замість “*вжити термінові заходи*” слід казати “вжити термінових заходів” або замість “*план з продажу цегли*” – “план продажу цегли”;

– при неправильному використанні сполучникових зв’язків: наприклад, вираз “*у випадках, якщо предметом застави є нерухоме майно*” слід замінити виразом: “коли предметом застави є нерухоме майно”.

Всі вищенаведені порушення норми належать до того випадку, коли двомовний носій, ототожнюючи слово мови S зі словом мови C на підставі семантичної подібності лексем, поширює на слово мови C синтаксичні “права й обов’язки” слова мови S і тим самим порушує норми мови C [Вайнрайх 1972, 39].

Що ж до граматичної інтерференції, викликані контактом арабської і французької мов, то вона виявляється скоріше не у порушеннях норми, а у відхиленнях від неї. Останні можна виправдати значними розбіжностями між граматичними системами обох мов, тобто їхньою неспорідненістю.

Типовим відхиленням є, наприклад, вживання туніськими білінгвами прямих запозичень із французької мови без зміни їхньої початкової форми, коли того вимагають правила побудови арабських синтаксичних конструкцій. Наприклад, *fī kar* (в автобусі), де *fī* – арабський прийменник, після якого слово має набувати форми відповідного відмінку (аж-жару). Однак французьке запозичення *kar* (фр. *car* – автобус для туристів) при вживанні з прийменником *fī* не змінює своєї початкової форми. Разом з тим, якщо не зважати на “мовний мікс” у таких конструкціях, вони

видаються доволі гармонійними, особливо за звучанням, оскільки усікання оголосу кінцевого кореневого звуку в питомо арабських словах є загальновідомою практикою арабського усного мовлення.

Ще одним граматичним відхиленням, пов'язаним із наслідками мовних контактів, є перехід афіксальних морфем з однієї мови в іншу [Вайнрайх 1972, 41]. Так, у випадку з арабсько-французьким білінгвізмом часто можна спостерігати додавання арабських афіксів, найчастіше флексій, до французьких коренів. Наприклад, *parasalāt* (фр. *parasol* – парасолька від сонця), *matlawāt* (фр. *matelas* – матрац). В обох випадках відбувається підпорядкування французьких кореневих морфем правилам творення правильної форми множини в арабській мові шляхом додавання до них закінчення *āt*. Варто зазначити, що згаданий вище граматичній моделі формування множини підлягають слова як жіночого, так і чоловічого (окремі випадки) родів, тому з точки зору граматики арабської мови та при урахуванні фонетико-словотворчих особливостей останньої приєднання арабської флексії *āt* до чоловічих кореневих морфем французьких запозичень *matelas* і *parasol* є цілком виправданим.

З приводу категорії роду можна також відзначити, що у багатьох випадках комплектації двомовного словосполучення відбувається узгодження роду його компонентів: *servyet ġdīda* – новий рушник (фр. *la serviette*), *sigunda wāhida* – одна хвилинка (фр. *la seconde*) тощо.

Загалом, синтаксична інтерференція в арабсько-французькому білінгвізмі – явище дуже поширене і досить помітне. Адже як можна не звернути увагу, наприклад, на речення *fī-s-seyf il fe bo* (влітку гарна погода) з його білінгвальною синтаксичною будовою, перша половина якої – арабська (*fī-s-seyf*), друга – французька (*il fait beau*).

Зважаючи на все вище сказане, результат взаємодії української та російської мов небезпідставно було б розглядати як явище суперінтерференції – неусвідомленого білінгвами змішування у мовленні різних мовних систем. Суперінтерференцію, яка є широко розповсюдженою не лише в усному, а й у письмовому мовленні, слід визнати характерною особливістю саме близькоспорідненої двомовності, адже у випадку неспорідненої (як при

арабсько-французькій) користування двома мовними системами відбувається цілком усвідомлено.

Аналіз інтерферентних явищ, обумовлених українсько-російською та арабсько-французькою двомовностями, на трьох мовних рівнях – фонетичному, лексичному і граматичному – сприяв виявленню ролі ступеня спорідненості мов у визначенні специфіки інтерференції.

Грунтуючись на результатах даного дослідження, можна зробити висновки, що, дійсно, інтерференція буває менш помітною при контакті споріднених мов, що у випадку арабсько-французького білінгвізму показник нормативності результатів взаємовпливу обох мов відсутній в силу суттєвих розбіжностей арабської і французької мовних систем і що інтерферентні явища, викликані контактом арабської і французької мов, виявляються скоріше не у порушеннях норми, а у відхиленнях від неї.

Принципи транслітерації

Приголосні:

ء	‘	د	d	ض	ḍ	ك	k
ب	b	ذ	ẓ	ط	ṭ	ل	l
ت	t	ر	r	ظ	ẓ	م	m
ث	ṯ	ز	z	ع	‘	ن	n
ج	ǧ	س	s	غ	ǧ	ه	h
ح	ḥ	ش	š	ف	f	و	w
خ	ḫ	ص	ṣ	ق	q	ي	y

Короткі голосні: a, u, i

Довгі голосні: ā, ū, ī

ЛІТЕРАТУРА

Ахунзянов Э. М. *Двуязычие и лексико-семантическая интерференция*. Казань, 1978.

Баранникова Л. И. *Сущность интерференции и специфика ее проявления // Проблемы двуязычия и многоязычия*. Москва, 1972.

Блягоз З. У. **Контактирование русского и родного языков в условиях двуязычия.** Ростов-на-Дону, 1971.

Борисенко Н. А. **Лексико-семантическая интерференция в русской речи на Украине** (лингвистический и социолингвистический аспекты). Автореферат канд. филол. наук. Киев, 1990.

Вайнрайх У. **Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике.** Вып. 6. Москва, 1972.

Вайнрайх У. **Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования.** Киев, 1979.

Завадовский Ю. Н. **Арабские диалекты Магриба.** Москва, 1962.

Закирьянов К. З. **Двуязычие и интерференция.** Уфа, 1984.

Росети А. **Смешанный язык и смешение языков // Новое в лингвистике.** Вып. 6. Москва, 1972.

СШБМ – Специфіка інтерференції близькоспоріднених мов. Функциональная лингвистика. Итоги и перспективы. Материалы конференции. Ялта-Симферополь, 2002.

Торсуев Г. П. **Константность и вариативность в фонетической системе.** Москва, 1977.

Чердниченко А. И. **Язык и общество в развивающихся странах Африки.** Киев, 1983.